

Marko Samardžija

HRVATSKA JEZIČNA PROBLEMATIKA XIX. STOLJEĆA U VIDOKRUGU ANTUNA BARCA

dr. Marko Samardžija, Filozofski fakultet, Zagreb, pregledni članak, Ur.: 3. travnja 1995.

UDK 800.853 : 808.62 »18« BARAC, A.

Antun Barac (1894-1955), hrvatski povjesničar književnosti, objavio je nekoliko članaka o hrvatskom jeziku u XIX. stoljeću. Članci su objavljeni između 1938. i 1954. godine. Ovim je člankom predstavljen odnos Antuna Barca prema nekim pitanjima razvoja hrvatskoga standardnog jezika.

1.

U dugim i povremeno žestokim rasprama o putovima standardizacije hrvatskog jezika i o koncepciji njegova pravopisa, što ispunjaju pretežitiji dio XIX. stoljeća u različitoj su mjeri sudjelovali pripadnici triju filoloških škola: zagrebačke, riječke i zadarske. Kako su pokazala sada već vrlo opsežna i iscrpna proučavanja tog razdoblja povijesti hrvatskoga standardnog jezika, u prvom redu ona Ljudevita Jonkea¹ i Zlatka Vincea,² vodile su se te polemike ili, kako ih s njihove žestine naziva Jonke, *borbe* oko temeljnih pitanja u standardizaciji hrvatskog jezika. Pokadšto te su se polemike vodile i oko manje važnih, pa čak, bar nam se tako čini i oko potpuno nevažnih pitanja. Bitno je ovdje istaknuti da su sva pitanja što su dospijevala u središte polemika između tih triju filoloških škola u početku pretresana s obzirom na nejasne i nerealne granice južno-

1 V. Rasprave Lj. Jonkea što su pod zajedničkim naslovom »Književni jezik 19. stoljeća« skupljene u njegovoj knjizi *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb, ²1965, str. 7-163 te u poglavlju »Hrvatski književni jezik u 19. stoljeću« u knjizi *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Zagreb 1971, str. 83-191.

2 Brojne svoje rasprave i studije o hrvatskom jeziku u XIX. stoljeću Z. Vince objedinio je u svojoj knjizi *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, ¹1978, ²1990.

slavenske ne samo jezične uzajamnosti, a kasnije, kad je ilirski san sveden u hrvatske nacionalne okvire, rješenja koja su u tim polemikama iznošena i zagovarana ticala su se u osnovi samo hrvatskih jezičnih prilika. Jer što je zanimanje za jezik i jezično više raslo, te su se prilike u svojoj složenosti pokazivale sve zanimljivijima, podjednako malobrojnim jezičnim stručnjacima i brojnim kulturnim i političkim djelatnicima. U djelima i jednih i drugih lako se uočava da su brzo postali svjesni iznimne nacionalno-političke važnosti hrvatskoga jezičnog pitanja i posebno koncepta hrvatskoga standardnog (ili, starijim nazivom, književnog) jezika. Stoga su nastojanja hrvatskih filologa u osnovi išla za oblikovanjem takvoga standardnog jezika u kojemu će biti očit udio svih hrvatskih narječja i koji će ako ne svi Hrvati, a ono bar većina njih prepoznati općehrvatskim i tako ga prihvatiti. Najjasnije je to formulirao A. Veber Tkalčević, prvak Zagrebačke filološke škole, napisavši kako je glavni cilj njegove škole »da kajkavce i čakavce privede u kolo štokavaca, kako bi se razširilo književno polje«. ³

Međutim, uz tri kroatocentrične iako po mnogočemu različite filološke škole (zagrebačku, zadarsku i riječku), prilično rano, »već prije sredine 19. stoljeća«, ⁴ i dugo izvan matice tadanje hrvatske filologije, djeluju jezikoslovci koji gotovo u svemu nasljeđuju pravopisnu i jezičnu reformu Vuka Karadžića. Uz izravno, neskriveno a nerijetko i potpuno nekritično oslanjanje na Karadžića, ti će jezikoslovci hrvatsko jezično pitanje dovesti u vezu sa srpskim dosljedno ih promatrajući kao da su nerazdvojno jedno. Idući prema kraju XIX. stoljeća pristaše Karadžićevih postavka, danas poznati pod imenom hrvatski vukovci, postaju sve prisutniji i utjecajniiji u hrvatskoj filologiji. Kad godine 1883. hrvatskim banom postane Károly Khuen-Héderváry, upravo uz pomoć njegove unionističke i protuhrvatske politike nazori hrvatskih vukovaca, dijelom izravno politički angažiranih na Khuenovoj strani, potpuno će prevladati u hrvatskoj filologiji. Svojom djelatnosti u području pravopisa, gramatike, purizma i leksikografije hrvatski će vukovci na samu izmaku XIX. stoljeća ostvariti zaokret kojim će bitno odrediti sudbinu hrvatskoga standardnog jezika u prvim desetljećima XX. stoljeća, a neće biti pretjerano reći da su tragovi tog zaokreta gdješto očiti i danas. ⁵ Zauzevši dominantan položaj u hrvatskoj filologiji hrvatski su vukovci postupno prekrili šutnjom sve one polemike što su se do njihove pobjede vodile o hrvatskom jeziku i

³ *Djela Adolfa Vebera Tkalčevića, zagrebačkoga kanonika*, sv. III (Jezikoslovlje), Zagreb, 1887, str. 458.

⁴ B. Tafra: »O hrvatskim vukovcima iz drugoga kuta«, »*Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*«, sv. XIX, Zagreb, 1993, str. 364.

⁵ O »vukovskom prevratu« u hrvatskoj filologiji potkraj XIX. stoljeća postoji danas nekoliko važnih studija, među njima i sljedeće: Z. Vince: »*Zaokret u hrvatskom književnom jeziku potkraj 19. stoljeća*«, »*Croatica*« VI (1975), str. 131-159; D. Brozović: »*Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*«, »*Jezičnik*«, god. XXXIII (1985), str. 1-15 i I. Banac: »*Hrvatsko jezično pitanje*«, »*Most*«, »*Croatian Literature Series*«, sv. 6, Zagreb, 1991, str. 68-87 (tj. veći dio poglavlja »*Politički unitarizam i sljedbenici Vuka Karadžića*«).

oko njega. Tako se zbio da su vukovcima oprečni nazori triju spomenutih hrvatskih filoloških škola doskora postali potpunom nepoznanicom.

2.

Što je i kako je bilo s hrvatskim jezikom u XIX. stoljeću - pitanja su koja će biti otvoreno postavljena u drugoj polovici tridesetih godina XX. stoljeća. Tih godina u središte zanimanja hrvatskih jezikoslovaca i filologa stižu pitanja o naravi hrvatske jezične posebnosti, o biti hrvatskoga standardnog jezika i o njegovoj prošlosti. Ta su pitanja izravno potaknuta krajnje nepovoljnim stanjem u kojemu se hrvatski jezik našao nakon 1918. godine. Oспорavanja, obespravljenošć i poricanje opstojnosti hrvatskog jezika nisu hrvatski jezikoslovci, književnici i javni djelatnici mogli trpjeti u nedogled. Upravo otpor tom stanju uzrokom je naglašene živosti u hrvatskom jezikoslovlju u tridesetim godinama. Osnutak Društva Hrvatski jezik, pokretanje istoimenog časopisa, djelatnost u okviru Pokreta za hrvatski jezik - sve je to poticalo buđenje zanimanja za hrvatski jezik i njegovu bližu i daljnju prošlost.

Upravo na izmaku tridesetih godina objavio je Antun Barac dva članka s kojima je hrvatska jezična problematika XIX. stoljeća ušla u njegov znanstveni i stručni vidokrug. To su članci »Demetrove misli o književnom jeziku«⁶ i »Ilirci prema pitanju hrvatskoga književnog jezika«.⁷

Kao što su u svojim radovima u povodu dvadesetipete obljetnice Barčeve smrti pokazali V. Kalinić⁸ i Z. Vince,⁹ i iz vremena prije objave spomenutih dvaju članaka postoje uvjerljivi dokazi o Barčevoj zainteresiranosti za hrvatsku jezičnu problematiku. Na osnovi tih podataka, a u skladu sa spomenutim stanjem u hrvatskom jezikoslovlju potkraj tridesetih godina XX. stoljeća, kao i po činjenici da su oba ova članka svojom glavninom inkorporirana u prvu knjigu *Hrvatske književnosti od Preporoda do stvaranja Jugoslavije*, u poglavlje »Pitanja književnog jezika«,¹⁰ mislim da se može ustvrditi kako pojava hrvatske jezične problematike XIX. stoljeća u Barčevu vidokrugu nije slučajna te da zaslužuje potanji prikaz.

3.

Članak »Demetrove misli o književnom jeziku« prikaz je temeljnih postavaka o naravi književnog jezika (u značenju 'jezik književnosti') što ih je u početku godine 1843.

6 »Hrvatski jezik«, god. I (1938), br. 4-5, str. 79-84.

7 »Savremenik«, 1940, br. 6-7, str. 136-139.

8 V. Kalinić: »Filološko razjašnjenje Antuna Barca«, *Barčev zbornik*, Zagreb, 1984, str. 215-226.

9 Z. Vince: »Barčevi poticaji proučavanju hrvatskoga književnog jezika«, n.dj., str. 233-249.

10 A. Barac: *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije*, knj. I. Književnost ilirizma, Zagreb, ¹1954, ²1964, str. 102-105.

Dimitrija Demeter izložio u svojim »Mislima o ilirskom jeziku«. ¹¹ U dvojbi preporodnih pisaca treba li jezik preporodene hrvatske književnosti stvarati iznova kao što je mislio Stanko Vraz ili ga izgrađivati u osloncu na bogatu vlastitu baštinu, prvenstveno dubrovačku, što je zagovarao Demeter, Barac se s pravom priklonio Demetrovu mišljenju. Druga misao koju Barac ističe tiče se Demetrova neslaganja s onima koji su već u ono preporodno vrijeme pitanja izgradnje književnog jezika pokušava(va)li »jednostavno« riješiti, naime tako što su predlagali da se »obični pučki govor nekoga kraja« uzdigne na razinu književnog jezika. Ovakva nastojanja osporava Demeter tvrdnjom da književni jezik kao »tjelotvorba misli po zvuku« mora biti bogatiji od jezika »neizobražena« čovjeka. U zaključku Barac kaže:

»Sav Demeterov članak imao bi sasvim neznatno historijsko značenje, kad se u pozadini književnoga života u vrijeme ilirizma ne bi osjećala borba o one principe, što ih je on iznio. Demeterove riječi o književnom jeziku, s akcentom na misli, kako ne treba lakoumno odbacivati bogate baštine prošlosti, morale su se književnim radikalcima njegova vremena pričinjati naivnima, ali pjesnici, koji su stajali pred teškim problemima izražaja morali bi osjećati s njime.« ¹²

4.

Nasuprot članku »Demetrove misli o književnom jeziku« u kojemu se Barac zadržao samo na umjetničkoj dimenziji izgradnje književnog jezika (= jezika književnosti, pjesničkog izraza), članak »Ilirci prema pitanju hrvatskoga književnog jezika« usmjeren je uglavnom na sociološku i povijesnu stranu hrvatske jezične problematike te na vrijeme i način(e) oblikovanja hrvatskoga jezičnog standarda. Poput mnogih kroatista sve do sredine sedamdesetih godina ovoga stoljeća i Barac misli da je hrvatski standardni jezik oblikovan u preporodno vrijeme i to u trenutku kada su preporoditelji kajkavci napustili kajkavštinu prihativši štokavštinu. Barac također misli da kajkavci u tom trenutku jednostavno nisu imali drugoga izbora jer - da kajkavština nije imala izgleda postati »općim hrvatskim narječjem«. U poredbi s kajkavcima čakavci su prije uvidjeli da im narječje nema izgleda postati općehrvatskim pa su se i oni priklonili štokavštini.

Nakon opsežnih proučavanja početaka standardizacije hrvatskog jezika te razloga za napuštanje kajkavštine u preporodno doba znamo da su se događaji odvijali ponešto drugačije negoli ih je vidio Barac te da su pritom »u igri« bili mnogi drugi, kako je pokazano, važni argumenti. Unatoč tim novim spoznajama jedan je Barčev zaključak izdržao kušnju vremena: zaključak da su i kajkavci i čakavci prihvatili štokav-

¹¹ D. Demeter: *Misli o ilirskom književnom jeziku*, »Danica«, god. IX (1843), br. 1, str. 1-2, br. 2, str. 5-8 i br. 3, str. 9-11. Pretisak, Zagreb, 1972.

¹² »Hrvatski jezik«, god. I (1938), str. 83.

štinu ne kao nešto »što im je s bilo koje strane narinuto«, već kao nešto svoje.¹³

Spomenuti treba Barčevo mišljenje o tome iz kojih je razloga štokavština kao osnova standardnom jeziku pretešla nad kajkavštinom i čakavštinom te uopće kako i zašto neko narječje postaje podlogom standardnom jeziku. O tome Barac kaže:

»Da se neko narječje može uzdići na stepen književnoga narječja, kojim će pisati pripadnici cijeloga naroda, i održati se na tome položaju, potrebno je nekoliko elemenata. Ono mora imati bar neke literarne tradicije; ono mora biti prilično rasprostranjeno, ili bar djelomično poznato i ostalim pripadnicima istoga naroda; ono mora imati neku prodornu snagu; ono mora imati među ostalim dijalektima istoga jezika najviše svojstava za umjetnički izraz. Razumije se, da svi ti elementi ne moraju biti podjednako jaki i vidljivi, ali ih pri rješavanju pitanja o književnom jeziku treba ipak više manje uzimati u obzir.«¹⁴

Teško je, da ne reknem da je nemoguće, dokazati da su nabrojana svojstva, osim rasprostranjenosti, značajka samo štokavštine, a potpuno da su strana čakavštini i kajkavštini, što potvrđuje književnost napisana ovim dvama narječjima. Također, svojstva što ih kao uvjete ovdje spominje Barac nisu plod njegovih proučavanja standardološke problematike, nego su pregledno izloženi sažetak onih stajališta koja su se o tom pitanju mogla naći u dotadanoj kroatistici. Unatoč tome, netom navedeno mjesto iz članka »Ilirci prema pitanju hrvatskoga književnog jezika« (preneseno i u spomenutu prvu knjigu *Hrvatske književnosti*) brzo je iz književne povijesti preuzeto u jezičnu kroatistiku gdje se udomaćilo u tradicionalnoj hrvatskoj standardologiji koja je prevladavala otprilike do kraja šezdesetih godina ovog stoljeća. Za potvrdu dosta je podsjetiti da npr. Lj. Jonke u svom referatu »Jezična problematika u vrijeme hrvatskoga narodnog preporoda«, pisanu u povodu 130. obljetnice preporoda, gotovo doslovno navodi ove Barčeve argumente u prilog štokavštini.¹⁵ Tek će preorijentacija što je u hrvatskoj standardologiji nastupila potkraj šezdesetih, potpomognuta teorijskim pretpostavkama praških strukturalista i nekim važnim povijesnim proučavanjima, posebno uloge Ljudevita Gaja u vrijeme preporoda, drugačije osvijetliti hrvatsku jezičnu problematiku i time obesnažiti ovu Barčevu tvrdnju.

5.

Nakon godine 1945. objavio je Antun Barac tri priloga o jezičnoj problematici u XIX. stoljeću, sva tri 1947. godine. Dva članka o Đuri Daničiću, oba objavljena u tadanjim glasilima hrvatskih Srba, jedan u tjedniku »Srpska riječ« (»Đuro Daničić - veliki borac

13 »Savremenik«, n. mj., str. 138.

14 N. dj., str. 137

15 V. »Kolo«, 1966, br. 8-10, str. 233-242.

za srpski jezik i pravopis«¹⁶), drugi u kalendaru »Prosvjeta« (»Đuro Daničić i Hrvati«¹⁷), dotiču se tek usput hrvatske jezične situacije u XIX. stoljeću. Oba su članka pisana u povodu 125. obljetnice Daničićeva rođenja i u njima je, sasvim prigodničarski, dat opći pregled Daničićeve jezikoslovne i političke djelatnosti s nešto općih konstatacija o Daničićevu odnosu prema Hrvatima, dok se njegovo shvaćanje hrvatskog jezika kao i »zasluge« za nj uopće ne spominju.

Za temu ovoga priloga najvažniji je Barčev članak »Stogodišnjica Vukove pobjede« s podnaslovom »O hrvatskim vukovcima«¹⁸. Može se reći da se člankom željelo dokazati dvoje. Prvo je pobijanje teze koja je, iako sasvim neutemeljena, sa srpske strane često isticana u hrvatsko-srpskim jezičnim sporenjima. Riječ je o tezi da su Hrvati u doba preporoda »književni jezik uzeli od Srba, upravo od Vuka Stefanovića Karadžića«. Barac s pravom veli kako je ovu tezu moguće »lako oboriti« kada se poznaju podaci o razvoju hrvatskoga književnog jezika. »Tvorci hrvatskoga književnog jezika, Ilirci, nisu prihvatili štokavštinu kao književni jezik iz djela Vuka Stefanovića Karadžića, nego kao sastavni dio cjelokupne književne baštine iz starije, dubrovačke književnosti.«

Obrana hrvatskih vukovaca drugo je što Barac zagovara u ovom svom članku. Opravdavajući Maretićevo ignoriranje jezika hrvatske književnosti i njegovu nekritičku privrženost jeziku Karadžićevih i Daničićevih djela, Barac veli da je to bilo nužno jer da su već od šezdesetih godina XIX. stoljeća »prilike u jeziku postajale sve nesređenijima« te se hrvatski filolozi, po Barčevu mišljenju, nisu mogli suglasiti ni oko čega. Dva su izlaza bila iz takve situacije:

»Kodifikatorima hrvatskoga književnog jezika preostalo je dvoje: ili da kao model uzmu djela nekoga hrvatskog pisca, koji u narodu ima velik autoritet i koji ujedno zna dobro jezik, ili da o oblicima i sintaksi odlučuju po svojoj volji, uzimajući jedno od ovoga, a drugo od onoga književnika. Ono prvo nije bilo moguće, jer takvoga pisca nije bilo. Ovo drugo pokazalo je dovoljno ploda nakon jezičnih nastojanja Adolfa Vebera Tkalčevića i Frana Kurelca.«

Iz ovoga slijedi da je prije Maretića i vukovaca u hrvatskom jeziku vladao nered koji su s jedne strane uzrokovali hrvatski filolozi svojim različitim nazorima, s druge hrvatski književnici jer među njima nije bilo nijednog koji bi bio i ugledan i dobar poznavatelj jezika. Ovakvo je razmišljanje sasvim na tragu nekih Maretićevih nastojanja kojima je želio pokazati da je prije vukovaca glavna značajka pravopisa hrvatskih pisaca bila - nedosljednost, pa je zbog toga bilo nužno uvesti jedinstveni (naravno,

16 V. »Srpska riječ«, god. V, br. 170, 12. rujna 1947, str. 1 (ćirilical).

17 V. »Prosvjeta, narodni kalendar za god. 1948«, Zagreb, 1947, str. 261-265 (ćirilical).

18 »Vjesnik«, god. VII, br. 732, 8. rujna 1947, str. 3. O kojoj se upravo pobjedi radi, iz članka nije razvidno - nap. M.S.

fonološki) pravopis.¹⁹ Činjenice, međutim, ne podupiru ovakva stajališta. Niti su Maretić i vukovci svojim radom unijeli red u hrvatski jezik, niti su njihova stajališta, kako je ovdje već rečeno, u hrvatskoj filologiji prevladala snagom i uvjerljivošću svojih stručnih argumenata. *Logičnost* Maretićeva postupka ima svoju političku pozadinu koja je vjerojatno bila poznata i Barcu.²⁰ Kad dakle brani hrvatske vukovce nastojeći dokazati da su postupali opravdano, u članku »Stogodišnjica Vukove pobjede« Barac istinu žrtvuje kao potporu tezi. Je li ovaj postupak samo plaćanje duga vremenu, bez pouzdanih je podataka teško reći. Jer činjenica je da je Barac proučavao hrvatsku jezičnu problematiku XIX. stoljeća, da je u svojoj povijesti hrvatske književnosti pokazao u čemu je njezina važnost i da dobro pozna sva glavna događanja. Zato se može reći da su njegova stajališta o vukovcima iz god. 1947. u očitu nesuglasju s onim što je prije toga napisao i kako je sudio o hrvatskom jezičnom stanju u XIX. stoljeću.

6.

Nedvojbena je zasluga Antuna Barca što je hrvatska jezična problematika XIX. stoljeća od kraja tridesetih godina postala važnom kroatističkom temom. Svojim radovima pokazao je kako se ta problematika ima proučavati. Usto je i druge poticao na proučavanje XIX. stoljeća s pravom pretpostavljajući da se u poznavanju upravo tog razdoblja nalaze važni argumenti za raspravu o postanku i naravi hrvatskoga standardnog jezika.

To što neka Barčeva stajališta ne prihvaćamo, što se s nekim njegovim sudovima ne slažemo, što su kasnija proučavanja i razvoj kroatistike ispravili, dopunili ili čak demantirali neke njegove postavke, sve to ne može biti zaprekom da Antuna Barca pribrojimo povjesnicima hrvatskoga standardnog jezika.

19 T. Maretić: »Jezik slavonskijeh pisaca«, Rad JA, knj. 180, Zagreb, 1910, str. 146-233.

20 V. npr. rad K. Krstića »Povijesni put hrvatskoga književnog jezika«, »Hrvatska revija«, god. XV (1942), br. 8, str. 412-420.

SUMMARY

Marko Samardžija

ANTUN BARAC ABOUT CROATIAN LANGUAGE IN 19TH CENTURY

Antun Barac (1894-1955); croatian historian of literature, published several articles about Croatian language in the 19th century. The articles were published between 1938 and 1954. This article represents Antun Barac's attitude to some questions of the origin and development of Croatian standard language.